

Három „nagy” forradalom összehasonlító elemzése*

A „nagy” forradalmak – amióta csak regisztrálták létezésüket – a történészek és a politikatudósok érdeklődésének középpontjában állnak, s ez a törekvés ezek összehasonlító vizsgálatához is hamar elvezetett. Ha a „nagy” forradalmak sorát a 17. századi angol forradalommal kezdjük, s a 18. századi amerikai és francia, valamint a 20. századi orosz és kínai forradalommal folytatjuk, akkor ilyen összehasonlításra legelőször azoknak nyílt lehetősége, akik már átélhették a 18. század végi nagy forradalmak valamelyikét vagy mindegyikét, s azokat a 17. századi angliai eseményekkel vagy egymással vethették össze.

Az egyik első ilyen kortárs gondolkodó Edmund Burke (1729–1797) volt, aki átélte az amerikai és (részben) a francia forradalmat, s ezeket a 17. századi angliai eseményekkel hasonlította össze. A brit politikus és politikai gondolkodó a 17. századi angliai és a 18. századi amerikai történéseket kedvező színben ábrázolta a „nagy” francia forradalomhoz képest. Úgy vélte, hogy az első két történelmi esemény jelentősége abban állott, hogy az azokban részt vevők nem kívánták lerombolni, hanem csak átalakítani, a megváltozott körülményekhez igazítani politikai berendezkedéseik épületét. Amint a recenzióm tárgyát képező könyvben is elemzett angol forradalomról megállapította, „a megtartás és a kiigazítás elve erőteljesen hatott a restauráció és a forradalom válságos időszakában, amikor

* Bailey STONE: *The Anatomy of Revolution Revisited. A Comparative Analysis of England, France, and Russia*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Anglia király nélkül találta magát. A nemzet mindkét alkalommal elveszítette a kötelékeket, amelyek az ősi épületet összetartották, mégsem omlott össze az egész szerkezet. Ellenkezőleg: mindkét esetben új életet leheltek a régi alkotmány fogyatékos részeibe azokon az elemeken keresztül, amelyek nem szenvedtek károsodást. Megtartották ezeket a régi alkotórészeket pontosan olyanak, amilyenek azelőtt voltak, hogy a helyreállított részt hozzájuk igazíthassák”.¹

Burke az amerikai forradalomra is olyan eseménysorként tekintett, mint amely nem törekedett az észak-amerikai brit gyarmatok mélyen az angolszász történeti és jogi hagyományban gyökerező politikai berendezkedésének mélyre ható megváltoztatására, s ezért úgy gondolta, hogy a mindkét oldalon előforduló szélsőséges megnyilvánulások elvetésével, a kiinduló ősi alkotmányos alapokhoz való visszatéréssel helyreállítható a két fél közötti harmónia. Mint egyik 1774-ben elmondott parlamenti beszédében megfogalmazta, „hagyják, hogy Amerika saját magát adóztassa [...] Nem megyek itt most bele a jogok közötti különbségtételbe, s arra sem teszek kísérletet, hogy kijelöljem ezek határait. Nem fogok bele e metafizikai különbségtételek megállapításába. Még a hangjukat is gyűlölöm. Hagyják meg az amerikaiakat ősi állapotukban, s akkor ezek a szerencsétlen vitából származó megkülönböztetések azzal együtt elhalnak majd. Ők és mi, az ő és a mi elődeink boldogan éltek azon rendszer kötelékében. Legyünk azon, hogy az ezen jó öreg szokással ellentétes cselekedetek mindkét oldalon örökre elfojtassanak.”² A francia forradalmat viszont egyértelműen elítélte a brit politikus, mivel úgy látta, hogy a zsarnokság fürdővizével a szabadság lehetőségét is kiöntötték az ablakon. Látta a forradalom grandiozitását, amelyben azonban nem sikerült a nagyszerű célkitűzések megfelelő eszközökkel történő megvalósítása. Mint híres könyve ismert részletében rámutatott, „a francia forrada-

¹ Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz–Medvetánc, Budapest, 1990. 104–105.

² Edmund BURKE: *Speech on American Taxation (1774)*. In: Isaac KRAMNICK (ed.): *Great Lives Observed: Edmund Burke*. Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, 1974. 22–23. Lévai Csaba fordítása

lom a legelképesztőbb esemény, amely a világon valaha történt. Sok esetben a legnagyobb dolgokat valósítják meg a legképtelenebb és a legneveltségesebb módon, a legneveltségesebb alakban, s úgy tűnik, a leghitványabb eszközökkel”.³

Az amerikai és a francia forradalom vonatkozásában hasonlóan vélekedett Friedrich von Gentz (1764–1832), a híres poroszországi származású politikus és közíró, a Bécsi Kongresszus titkára. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy az angol kiadás megjelenése után három évvel, 1793-ban lefordította és megjelentette Burke nevezetes *Töprengések a francia forradalomról* című könyvét. A porosz politikus 1800-ban tette közzé *Der Ursprung und die Grundsätze der Amerikanischen Revolution, verglichen mit dem Ursprung und den Grundsätzen der Französischen* (Az amerikai forradalom eredete és elvei, összevetve a francia forradalom eredetével és elveivel) című munkáját, melyet az Egyesült Államok akkori berlini nagykövete, majd hatodik elnöke, John Quincy Adams (1767–1848) azon melegében lefordított és angolul is kiadott. A mű modern angol kiadásának szerkesztője, Peter Koslowski összegzése szerint Gentz úgy találta, hogy „az amerikai forradalom egy legitim forradalom volt, minthogy valójában nem is volt forradalom. Célja egy olyan alkotmányos rendszer létrehozása volt, amely összhangban volt az alkotmányos elvek brit hagyományával. Az amerikai forradalom nem engedett szabadjára nagymértékű erőszakot. Világosan meghatározott és korlátozott céljai voltak. Feladta forradalmasító jellegét, amikor ezeket a célokat elérte [...] Nem kívánta elveit más nemzetekre ráerőltetni.”⁴

Ezzel szemben a francia forradalom „hatalmas mértékben alkalmazta az erőszakot. Hatalmas belső ellenállással kellett szembenéznie, amelyet csak kegyetlen elnyomással tudott legyőzni [...] A forradalom céljai vagy feladatai egyre kiterjedtebbekké váltak, és a különféle forradalmi frakciók eltérő befolyásának köszönhetően megjósolhatatlanul változtak [...] Nem ért

³ Edmund BURKE: *Töprengések* i. m. 92.

⁴ Peter KOSLOWSKI: Introduction. In: Friedrich VON GENTZ: *The Origin and Principles of the American Revolution Compared with the Origin and Principles of the French Revolution*. Liberty Fund Inc., Indianapolis, 2010. xvi.

magától véget, hanem csak Napóleon felemelkedése vetett véget neki. Végezetül, az elveit megpróbálta más nemzetekre erőltetni.”⁵

Százhatvan évvel később hasonlította össze az amerikai és a francia forradalmat Hannah Arendt (1906–1975), a jeles politikai gondolkodó. A francia forradalom radikalizmusát azzal magyarázta, hogy Észak-Amerikában egy politikai értelemben vett szabadabb társadalom megteremtése volt a forradalom fő célkitűzése, s az ottani magasabb életszínvonal miatt nem merült fel a „társadalmi kérdés”, vagyis egy igazságosabb, egyenlőbb és gazdagabb társadalom megteremtésének az igénye. Franciaországban viszont a nagyobb társadalmi egyenlőtlen-ségek és az alacsonyabb átlagos életszínvonal miatt napirendre került a „társadalmi kérdés” megoldása, s „ezért a forradalom szerepe már nem az volt, hogy felszabadítsa az embert embertársa elnyomása alól – a szabadság megalapozásáról már nem is beszélve –, hanem hogy kiszabadítsa a társadalom életfolyamatát a szűkösség béklyójából, s engedje beleáradni a bőség folyamába. Már nem a szabadság volt a forradalom célja, hanem a bőség vált azzá.”⁶

E hagyományt folytatva, a nagy forradalmak összehasonlító vizsgálatára vállalkozott a Houstoni Egyetem professzora, Bailey Stone (1946), aki az újabb történeti irodalom szintetizálásával igyekezett megállapítani a 17. századi angol, a 18. század végi francia, illetve az 1917-ben kirobbant orosz forradalom különbségeit és hasonlóságait. Stone professzor a Maine állambeli Bowdoin College-ban végezte tanulmányait, doktori fokozatát pedig a Princeton Egyetemen szerezte 1973-ban. Egyetemi oktatói karrierjét az utóbbi intézményben kezdte, és 1975-ben került jelenlegi munkahelyére, a texasi Houstoni Egyetemre, ahol a ranglétrát végigjárva, 1988-ban nevezték ki professzorrá. Pályája elején tudományos érdeklődése a francia forradalom előtörténetének vizsgálatára irányult. Leginkább a franciaországi parlamentek és felsőbb bíróságok szerepét vizs-

⁵ Uo.

⁶ Hannah ARENDT: *A forradalom*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991. 83.

gálta az *ancien régime* időszakában.⁷ Ezt követően érdeklődése a francia forradalom historiográfiája felé fordult, s valószínűleg ez ösztökélte arra, hogy más nagy forradalmak történetírását megismerve a forradalmak összehasonlító vizsgálatával kezdjen foglalkozni.

Mint azt már fentebb említettem, Stone három nagy európai forradalmat vont be vizsgálódásába. Egyik elméleti kiindulópontját Crane Brinton 1938-ban megjelent *Anatomy of Revolution* című könyve jelentette, amely a 17. századi angol, a 18. századi francia és a 20. századi orosz forradalom mellett az amerikai forradalmat is bevonta vizsgálódási körébe. Bailey másik elméleti és módszertani irányítóje Theda Skocpol 1979-ben publikált műve volt, amely viszont a francia és az orosz forradalmon túlmenően, a kínai forradalommal is behatóan foglalkozott.⁸ Érdekes, hogy a szerző nem ad különösebb magyarázatot arra, hogy miért döntött az Európán kívüli forradalmak mellőzése mellett. Egy, a bevezetőben tett megjegyzése szerint, könyve megírására az ösztökélte, hogy Brinton művének megjelenése óta hatalmas mennyiségű újabb irodalom látott napvilágot, s hogy a Szovjetunió felbomlása az orosz forradalom megítélését teljesen új megvilágításba helyezte. Ezért van szükség egy újabb szintézisre, s „egy ilyen tanulmány – a *The Anatomy of Revolution*-tól eltérően – kizárólag az európai forradalmakra mint olyanokra fókuszálhat, s így a 18. századi »brit« Amerika fejleményeit e terület szakértőire hagyja”. (1.) A kínai forradalom elhagyásáról azonban még ennyit sem mon-

⁷ Bailey STONE: *The Parlement of Paris, 1774–1789*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1981; Bailey STONE: *The French Parlements and the Crisis of the Old Regime*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1986; Bailey STONE: *The Genesis of the French Revolution: A Global-Historical Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. Angliától eltérően, a parlament Franciaországban nem törvényhozási funkciót betöltő szerv volt, hanem a királyi tanácsból a 13. század folyamán önállósult testület, amely eredetileg igazságszolgáltatási feladatokat látott el, és előbb csak Párizsban, a 15. század végétől kezdve fellebbezési bíróság, emellett politikai és közigazgatási feladatokat is ellátó szerv volt.

⁸ Crane BRINTON: *The Anatomy of Revolution*. Prentice-Hall, New York, 1938; Theda SKOCPOL: *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

dott. A recenzens csak találgatni tud, de valószínű, hogy az utóbbi esetben a szakszerű tudás és a nyelvismeret megszerzésének nehezebb volta, a terjedelmi korlátok játszhattak szerepet a mellőzésben, illetve az, hogy a kínai történelem jelentősen eltér az európaiától. Nehezebben magyarázható viszont az amerikai forradalom kihagyása. Igaz, földrajzi értelemben véve nem európai forradalomról van szó, olyan eseménysorról azonban, amely előzményeit és utóhatásait tekintve is ezer szállal kapcsolódott az európai történelemhez – különös tekintettel a francia forradalomra. Nem véletlen, hogy Robert R. Palmer híres „atlanti forradalma” két oszlopos tagját látta a 18. századi észak-amerikai és franciaországi eseményekben. S bár Palmer tételének népszerűsége egy időre megkopott, az Atlanti-óceán medencéjének kora újkori történéseit egységes keretben szemlélő „atlanti történetírás” újabban is fontos témának tekinti az amerikai és a francia forradalom kapcsolatának vizsgálatát.⁹

Egy rövid ismertetés keretében természetesen nincs mód arra, hogy egy majdnem ötszáz oldalas vaskos monográfia minden részletére kitérjek, s hogy áttekintsem e három rendkívül összetett történelmi esemény akár csak néhány vitatott rész-kérdését is. Ehelyett írásomban arra törekszem, hogy Stone fő gondolati konstrukcióját mutassam be.

Könyvének bevezetőjében a houstoni történész röviden áttekintette a három forradalom historiográfiáját, és arra a következtetésre jutott, hogy annak alakulása mindhárom vonatkozásban durván három szakaszra osztható: „1. egy olyan exegézis, amely a nyugati történetírásban még mindig dominánsnak volt nevezhető a második világháborút közvetlenül követő években, az orosz történetírásban pedig valamivel tovább, s amely a marxista perspektívából származtatott, társadalmi és gazdasági értelemben vett osztályra helyezte a hangsúlyt; 2. a társadalmi-gazdasági szemléletű ortodoxiával szembeni »revizionista«

⁹ Robert R. PALMER: *The Age of Democratic Revolution: a Political History of Europe and America, 1760-1800. Vol. 1-2.* Princeton University Press, Princeton, 1959–1964. Manuela ALBERTONE - Antonio DE FRANCESCO (eds.): *Rethinking the Atlantic World. Europe and America in the Age of Democratic Revolutions.* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.

kihívás, amely háttérbe szorította a hosszú távú oksági tényezők mint olyanok vizsgálatát, s a forradalom eredetét a rövid távú tényezők véletlenszerű összegződésében látta, lefolyását pedig a megjósolhatatlan esetlegességek alapján szemlélte; 3. legújabban pedig az »államközpontú« elemzés és a »posztmodern« fordulat közötti versengés, amely az emberi közreműködés fontosságát, valamint a forradalmi diskurzus és ideológia magyarázó erejét ünnepli”. (23.)¹⁰

Mindehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy minderre alapvetően az angol nyelvű történeti irodalom elemzése alapján jutott az amerikai szakember. Ez az angol forradalom esetében magától értetődő, ám a másik két történelmi esemény vonatkozásában már korántsem az. Stone-t alapvető szakmai indíttatása a francia forradalom kutatásához kötötte, s ebben a vonatkozásban valóban jelentős francia nyelvű anyagra is hivatkozott. Az angol nyelvű szakirodalom használatának kizárólagossága már jobban támadható az orosz forradalom esetében, ám mentő érveket ebben a tekintetben is fel lehet hozni. Egyrészt azt, hogy az angol a modern tudományosság lingua francájává vált, s egy-egy téma nem angol anyanyelvű művelői is igyekeznek eredményeiket Shakespeare nyelvén is publikálni, mivel tudják, hogy így sokkal többen és „fontosabb” helyeken olvashatják azokat. E folyamatok eredményeként sok történeti probléma kutatásának központja helyeződött át angol nyelvterületre, főként az Egyesült Államokba. Másrészt azt, hogy a Szovjetunióban nagyon sokáig csak ideológiailag meghatározott szempontból lehetett az orosz forradalommal foglalkozni, ami bizonyos előnyt biztosított a külföldön, angolul publikáló történészek számára.

Stone úgy érzékelte, hogy az általa megállapított harmadik szakaszban, mindhárom forradalom vonatkozásában egyre erősebben jelentkezett egy olyan „államközpontú, strukturalista” magyarázat, amely az egyes államok kül- és belpolitikai „bizalomvesztésével” magyarázta a forradalmak kirobbanását. Mint megfogalmazta, „a forradalom előtti állam [...] olyan kül-

¹⁰ Az ismertetett műből származó részletek itt és a továbbiakban Lévai Csaba fordításában szerepelnek.

politikai célokat követ, amelyek elsődlegesen a korabeli nemzetközi államrendszer dinamikájából adódó kihívásokból következnek, de ha csak másodlagos jelleggel is, a hazai nyomásból is származnak. Egy ilyen állam akkor és *csakis* akkor omlik össze, amikor a szokványos hitelessége fenntartásának bukása külföldi stratégiai és gazdasági versenytársai szemében teljes mértékben egybeesik hagyományos hitelessége fenntartásának bukásával a hazai elithez tartozó alattvalói szemében. Csakis egy ilyen ritka találkozás esetén válik lehetővé az állam és a társadalom erőszakos átalakulása. Ebben az elméleti megfogalmazásban a szubjektív történelmi realitásokat – a lelkiállapotokat, a társadalmi és kulturális értékeket és ideológiákat – egy adminisztratív, katonai és társadalmi-gazdasági természetű dolog objektív módon meghatározható realitásaiként kell tekinteni.” (31.)

Stone professzor ezen „államközpontú-strukturalista” felfogás mellett kötelezte el magát. Mint megfogalmazta, elemzését „*egy alapvetően* strukturalista megközelítés őszinte elfogadása” jellemzi, mivel „a forradalmak nagymértékben a *hatalomról* szólnak, s így azokról a módszerekről, amelyek segítségével átpolitizált egyének vagy átpolitizált egyének csoportjai érte küzdenek, vagyis ahogyan megpróbálhatják meghatározni a köz- (állami) politikát”. (43.) Ehhez azonban azt is hozzátette, hogy „strukturalista megközelítésünknek [...] minden esetben egy *módosított*, figyelmesen árnyalt strukturalizmusnak kell lennie”. (43.) Ez azt jelenti, hogy „a régi rendszerek, a forradalmi és a forradalom utáni rendszerek mindhárom esetben nem csupán az elsődlegesen geopolitikai természetű külső kényszerekre reagáltak, hanem az »átlag«-emberek »objektív« szükségleteit, aspirációit, aggodalmait és általános világképeit visszatükröző belső nyomásra is, beleértve az eliten belüli »speciális érdekek« igényeit.” (44.) Ráadásul a fenti értelemben vett külső és belső tényezők viszonyát a vizsgált társadalmak történelmileg megörökölt politikai kultúrájának közvetítésével „*dialektikus kapcsolatban lévőkként és közvetítettekként*” fogja fel elemzése során. Végezetül „azt is el kell ismernünk, hogy általában véve az emberek *önmagukban* nem voltak képesek arra, hogy felhúzzák

a forradalom törekeny zsilipjeit Angliában, Franciaországban és Oroszországban – akkor sem, ha a mindhárom országban kitörő, példa nélküli áradatot végső soron legalább annyira befolyásolták az »átlag«-emberek reményei, aggodalmai és szükségletei, mint azon politikusok és politikacsinálók megkerülhetetlen geostratégiai és hazai/politikai számításai, akik jogot formáltak arra, hogy az ő [az átlagemberek] érdekükben gyakorolják a hatalmat”. (44.)

Mindebből világos, hogy Stone arra törekedett, hogy az általa felvázolt három historiográfiai megközelítést – de legfőképpen a harmadik szakaszban egymással viaskodó „államközpontú-strukturális” és „posztmodern” felfogást – összeegyeztesse egymással. Lássuk röviden, hogy mindezt hogyan kívánta a gyakorlatban kivitelezni.

A legfontosabb alapkérdés természetesen az, hogy megállapíthatók-e közös sajátosságok vagy valamiféle közös menetrend e három, egymástól ennyire eltérő körülmények között bekövetkezett és időben és földrajzilag is viszonylag távol eső történelmi esemény vonatkozásában? Stone egyértelműen igennel válaszolt, de természetesen fontos különbségeket is megfigyelt a három forradalom között. Könyvét öt fejezetre, s az általa vizsgált forradalmakat ennek megfelelően öt szakaszra osztotta. Az első fejezetben a három *ancien régime* sajátosságait boncolgatta, s arra a következtetésre jutott, hogy mindhárom országnak a geostratégiai pozíciója romlásával kellett szembenéznie a forradalmak kirobbanása előtti időszakban, ehhez társultak bizonyos alkotmányos, a társadalmak elitjeit érintő, politikai és kulturális gyengeségek, s ezek kölcsönös egymásra hatása vezetett a forradalmi válság kialakulásához. Az *Átalakulások: áttörések a forradalomhoz* című második fejezetben arról ejtett szót, hogy az egyes országok geostratégiai pozíciójának hanyatlása és a belső gyengeségek együttes hatásaként hogyan következett be az abszolutisztikus rendszerek összeomlása, s hogyan nyílt tér „az elitista és a népi politizálás számára”. (42.) Stone a harmadik fejezetben – érdekes hasonlattal – forradalmi „mézesheteknek” nevezte azt az általában rövid időszakot, amelyet a „sötétnek” tartott közelmúlt erőteljes megtagadása s a közeli

jövővel kapcsolatos nagy remények jellemezték. A negyedik fejezetnek *A forradalmak „forradalmasítása”* címet adta, s ebben a három forradalom radikalizálódására kereste a választ. Ebben az elit különböző csoportjainak az államhatalomért folytatott küzdelmét mutatta be, amit erősen befolyásoltak a háborús körülmények. Arra is kitért, hogy ezek a frakciók urbánus vagy vidéki érdekháttérrel rendelkeztek. Az ötödik fejezetben a radikalizálódási folyamat csúcspontjaként kialakult rendszereket vizsgálta meg, és nem mulasztotta el olvasói figyelmét felhívni arra az ironikus mozzanatra, hogy e rezsimeknek még szélsőségesebb kihívókkal is szembe kellett néznie. A houstoni történész úgy találta, hogy mindhárom forradalom egy „thermidori” konszolidáción ment keresztül, s ezek elemzése adta a hatodik fejezet témáját. Könyve zárófejezetében pedig Stone professzor azt állapította meg, hogy az eredeti, „alulról kiinduló forradalmakat” hogyan követték, egyes eredményeiket pedig hogyan biztosították a Stuart-restauráció, Napóleon hatalomátvétele és Sztálin hatalomra jutása által megjelenített, „felülről kiinduló forradalmak”.

A houstoni történész hatalmas mennyiségű szakirodalmat dolgozott fel, s magabiztosan használta forrásait. Ez különösen igaz az „alap” szakterületének számító francia forradalomra, de a 17. századi angol forradalomról is mindenképpen elmondható. Stone érezhetően bizonytalanabban mozog a 20. századi orosz forradalom terepén. Ennek egyrészt az lehet az oka, hogy az angol és a francia forradalom erőteljesebben kötődik ahhoz a kora újkori nyugat-európai világhoz, amelynek a houstoni szakember kiváló ismerője. Az orosz forradalom viszont térben és időben is távolabb esik ettől az univerzumból. A bizonytalanság másik oka azonban az, hogy a három nagy történelmi esemény közül az oroszországi az, amelyik a legkevésbé illeszthető be az amerikai történész sémájába. Ezzel kapcsolatban csak egy elemre utalok. Stone maga is sokat viaskodott azzal a kérdéssel, hogy mely éveket és milyen jellemzők alapján lehet az orosz „thermidor” időszakának tekinteni. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a NEP-korszakot (1921–1928) nevezi annak, de magának is be kellett látnia, hogy az orosz „thermidor”

– Angliától és Franciaországtól eltérően – „majdnem kizárólagosan csak a gazdasági és a társadalmi-kulturális, s nem pedig a *politikai* és *kormányzati* szférában jelentkezett”. (405.)

Stone professzor könyve hatalmas, ambiciózus vállalkozás, ám az ilyen művek szerzői sokszor a magukkal szemben támasztott óriási elvárásoknak nem tudnak maradéktalanul megfelelni. Ez azonban nem mondható el a texasi szakember könyvéről. A szerző hitelesen győzi meg olvasóit arról, hogy birtokában van a hatalmas szintézis elkészítéséhez szükséges tudásanyag, s következetesen, de rugalmasan alkalmazza anyagára az általa felállított általános forradalmi „menetrendet”. Ezért az olvasónak nincs olyan benyomása, mintha a saját maga által összeácsolt prokrusztészi ágyba akarná begyömöszölni e komplex történelmi eseményeket. Bailey Stone könyvét nemcsak a forradalmak összehasonlító elemzése iránt érdeklődő szakemberek forgathatják haszonnal, hanem azok is, akik az általa elemzett három „nagy” forradalom történetéről behatóbb ismeretekhez kívánnak jutni.

Lévai Csaba